

Η ΣΤΑΘΜΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Είναι στά χρόνια μας ηθικά πιο διεφθαρμένος ο άνθρωπος από άλλοτε; Ή έπειδή έχει λυτρωθεί από τις προλήψεις, έγινε λιγότερο υποκριτικός κ' έπομένως τιμιότερος;

Είναι διάχυτη ή αντίληψη ότι έκλυση των ηθών σαν τή σημερινή δύσκολα θα μπορούσαμε να συναντήσουμε σ' άλλη περίοδο τής ιστορίας. Μήπως όμως ή εντύπωση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι άλλοτε οί άνθρωποι έπρεπε και ήξεραν να κρύβουν τις παρεκτροπές τους, ενώ στην έποχή μας οί προφυλάξεις του είδους τούτου έγιναν περιττές και όλα έρχονται στην επιφάνεια; Έλειψε βέβαια ή ντροπή, και αυτό είναι μεγάλη ζημιά. Αλλά περιορίσθηκε και ο φαρισαϊσμός, και αυτό είναι χωρίς άμφισβόλια κέρδος. Έπειτα, προσέχομε συνήθως τά σημερινά σκάνδαλα και τά θεωρούμε πρωτοφανή. Αν έγνωρίζαμε όμως καλύτερα τούς παλαιότερους καιρούς, που από άπλοϊκότητα τούς φανταζόμαστε παραδεισιακούς, δέν θα ήταν δύσκολο να πεισθούμε ότι δέν είμαστε ίσως τόσο πολύ χειρότεροι από τούς μακρινούς προγόνους μας.

Ο τελευταίος πόλεμος μάς έδωσε τήν ευκαιρία να φρίξομε μέ τήν έκταση που πήραν μερικά χαρακτηριστικά για τή διαφθορά του ανθρώπου φαινόμενα. Όπως ή έγκληματική κερδοσκοπία τής «μαύρης αγοράς», τά βασανιστήρια μέσα σέ στρατόπεδα αίχμαλώτων και όμήρων, ή άγριότητα του έμφυλίου, του άδελφικού σπαραγμού. Αν διαβάσομε όμως τόν κώδικα του Χαμουραπή και τόν «κατά Σιτοπωλών» λόγο του Λυσία, θα βεβαιωθούμε ότι στο μαυρεμπόριο ούτε χειρότερη ούτε καλύτερη από άλλες έποχές υπήρξεν ή

δική μας. Οί εὔσεβεις Πέρσες βασάνιζαν σκληρὰ τοὺς αἰχμαλώτους των καὶ παλαιότερα οἱ Ἀσσύριοι ἦσαν πολὺ ἐφευρετικοὶ σὲ τέτοια μαρτύρια. Τέλος ὁ Θουκυδίδης μᾶς ἔχει διασώσει σκηνὲς ἀγριότητος σ' ἐμφύλιους πολέμους, πού δὲν ὑπολείπονται ἀπὸ τῆς σύγχρονης θηριωδίας.

Ἡ ἡρεμὴ καὶ ἀντικειμενικὴ κρίση τοῦ Θουκυδίδη ἔθεσε, νομίζω, ὀρθὰ καὶ ἠριστικὰ τὸ ζήτημα τοῦτο. Νά τί γράφει: «Μὲ τῆς στάσεις πολλὰ καὶ μεγάλα δεινὰ ἔπεσαν στίς πόλεις. Τέτοια πού γίνονται καὶ πάντα θὰ γίνονται, ἕως ὅτου θὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων. Κάποτε τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι πιὸ ἡσυχὰ καὶ παραλλάζουν στὴ μορφή, ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο πού γίνονται κάθε τόσο οἱ μεταβολές στὰ συμβαίοντα. Βέβαια στοὺς χρόνους τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πολιτικῆς ἡσυχίας καὶ οἱ πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶτες εἶναι πιὸ καλοὶ γινώμοι, γιατί δὲν πέφτουν σὲ ἀθελες ἀνάγκες. Ὁ πόλεμος ὅμως, ἐπειδὴ ἀφαιρεῖ τὴν εὐκολία τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἶναι βίαιος δάσκαλος καὶ ἐξομοιώνει τῆς ὀργῆς τῶν πολλῶν σύμφωνα μὲ τὴν περίστασι».

Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν γὰ μὴν εἴμαστε σήμερα οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο διεφθαρμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἄλλων ἐποχῶν καὶ ἄλλων πολιτισμῶν. Ἡ ἐξέλιξι μὲ τὸ νόημα τῆς προόδου δὲν φαίνεται πολὺ καθαρὰ στὴν ἱστορία τῆς ἠθικῆς ζωῆς καὶ δικαιολογημένα τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα προβλήματα.

Ὡστόσο ὑπάρχει στοὺς χρόνους μας μιὰ βαθύτατη ἠθικὴ κρίσις — τέτοια πού ὁ νεοευρωπαϊκὸς πολιτισμὸς μὲ τοὺς τέσσαρις αἰῶνες τῆς ἱστορίας του πρώτη φορά τὴ ζεῖ σὲ τόσο πλάτος καὶ τόσην ἔντασι. Ἡ κρίσις αὐτὴ ἐκδηλώνεται ὅχι στὴ μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ ἔκλυσι τῶν ἠθῶν (τοῦτο, καθὼς εἶδαμε, δὲν μπορεῖ γὰ θεωρηθεῖ ἀναμφισβήτητο) ἀλλὰ σ' ἓνα φαινόμενο πολὺ πιὸ σοβαρό: ἄλλοτε ὁ ἄνθρωπος ἔκανε τὸ κακὸ κ' ἔπειτα τὸν ἐδασάνιζε τὸ πικρὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς· σήμερα κάνει τὸ κακὸ χωρὶς τύψεις. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ στὰ χρόνια μας ἔγινε ἢ πάει γὰ γίνει amoral. Ὁχι ἡ immoralité, ἀλλὰ ἡ amoralité τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δείχνει τὴ βαθειὰ ἠθικὴ κρίσις πού περνάει.

Ἐστόμωσε ἡ ἠθικὴ τοῦ εὐαισθησία, ἡ συνείδησή του στὴν ἀποτίμηση τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν λειτουργεῖ μὲ τὴ δυσκαμψία ζυγοῦ μεγάλων βαρῶν, καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης μέσα του ἔχει σ' ἐπικίνδυνο βαθμὸ ἀτροφῆσει. Ἀρχίζει γὰρ μὴν πιστεύει στὴν ἠθικὴ τοῦ ἐλευθερία, γὰρ μὴν περιμένει ἀπὸ μέσα του κυρώσεις ἠθικῆς, γὰρ μὴν ὑπερηφανεύεται λοιπὸν γιὰ τὴν ἀρετὴ του, ὅπως καὶ γὰρ μὴν αἰσθάνεται γιὰ τὶς παρεκτροπές του ἐνοχλή. Ἐπλάσε τὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ γτετερμινισμοῦ καὶ χώνει μέσα τῆς τὸ κεφάλι του γιὰ γὰρ κρυφτεῖ σὰν τὴ στρουθοκάμηλο. Ἐννοίες ὅπως ἡ δικαιοσύνη (ἄξονας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ ἠθους) ἢ ἡ φιλαλληλία (θεμέλιο τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς) κινδυνεύουν γὰρ χάσουν τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενό τους. Κριτήριο στὶς πράξεις ἔγινε ἡ ἄμεση σκοπιμότητα, στόχος ἢ ἐπιτυχία. Ἡ ποιότητα τῶν μέσων δὲν ἐλέγχεται. Ὅποιος διστάζει γὰρ φτάσει στὸ ἀποτέλεσμα, ἀπὸ κάποια ὑπολείμματα ἀρετῆς, θεωρεῖται ἀφελής. Ἐκεῖνος ποὺ δὲν συγκρατεῖται ἀπὸ ἠθικῆς ἀντιστάσεις, ἀλλὰ στὸ πῆδημα πέφτει καὶ ἐκτίθεται, χαρακτηρίζεται ἀδέξιος ἢ ἀτυχής.

Φυγὴ « ἐπέκεινα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ », εἰρωνεῖα μεφιστοφελική, ἀδιαφορία καὶ ἐγώδουλος κυνισμὸς εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς amorality ποὺ κάνει τόσο ἀπάνθρωπο τὸν ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας. Στὶς καλύτερες περιπτώσεις προσπαθεῖ γὰρ βρεῖ τὴ δικαίωση τοῦ ἐκτροχιασμοῦ του σὲ πολιτικὰ συνθήματα: « Κινδυνεύει ὁ πολιτισμὸς ἢ ἡ πατρίδα ». « Αὐτὸ ἐπιβάλλει ὁ διαλεκτικὸς νόμος τῆς ἱστορίας » — καὶ ἐπομένως τὰ πάντα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν κυρίως ἠθικὸ τους ἐκθέτη, ὄχι μόνον ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλονται. Ἡ ἀμφιβολία στὸ κριτήριον τοῦτο θεωρεῖται ἀναχρονισμὸς καὶ ἢ ἀπροθυμία στὴ συνενοχή, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ: προδοσία.

Τὸ συμπέρασμα μας εἶναι ὅτι δὲν παραθαίνομε τοὺς ἠθικοὺς νόμους περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε, ἀλλὰ ὅτι τοὺς περιφρονοῦμε ὅσο ἴσως ποτὲ δὲν ἐτόλμησαν ἄνθρωποι ἄλλης ἐποχῆς γὰρ τὸ κάνουν. Αὐτὴ τὴ νέα ποιότητα ἔχει ὀρισμένως ἢ ἠθικὴ διαφθορὰ τοῦ καιροῦ μας.

Η δολοφονία του κόμη Μπερναντότε είναι τὸ πιὸ σημαν-
 τικὸ γεγονός τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Μέσα στὴν εἰδη-
 σεογραφία τοῦ τύπου ποὺ κατάντησε, ἔταν κανεὶς τὴν
 παρακώλουθεῖ, γὰ τοῦ θυμίζει τοὺς στίχους τοῦ Καβάφη:
 «Εἶναι τὰ χθεσινά, τὰ βαρετὰ ἐκεῖνα· καὶ καταντᾶ τὸ αὔ-
 ριο πιά σὰν αὔριο γὰ μὴ μοιάζει», ἡ δολοφονία αὐτοῦ τοῦ
 ἀνθρώπου ποὺ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του στὴν περίθαλψη τῶν
 δεινοπαθόντων ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ στὴν εἰρήνευση τοῦ
 κόσμου, ἔκανε μεγάλη αἴσθηση. Συγκίνησε ἔχι μόνο τοὺς
 καλλιεργημένους καὶ τοὺς στοχαστικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀ-
 πλοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς χώρας ποὺ ἐδῶ κι' ὀχτῶ χρόνια
 δοκιμάζεται σκληρὰ καὶ κάθε μέρα θρηγεῖ παληκάρια τῆς
 ποὺ σκοτώνονται ἀλύπητα. Εἶν' ἓνα γεγονός ποὺ καθένας
 αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη γὰ τὸ συζητήσει, γὰ τὸ βάλει μέσα
 σὲ μιὰ σειρά συλλογισμῶν, γὰ βρεῖ τὰ λογικά του ἡγούμενα
 καὶ ἐπόμενα, καὶ γὰ συναγάγει ἀπ' αὐτὸ μερικὰ συμπερά-
 σματα.

Εἶναι τάχα αὐτὴ ἡ συγκίνηση ρωμαντικὸς συναισθημα-
 τισμὸς; Μήπως εἶναι νοσηρὴ ἰδεοληψία γὰ ταραζόμαστε γιὰ
 «ψύλλου πήδημα»; Σὲ τοῦτα τὰ φρικτὰ χρόνια ἡ ζωὴ τοῦ
 ἀνθρώπου ἔγινε τὸ πιὸ φτηνὸ πράγμα τοῦ κόσμου. Μελετοῦμε
 τὸν αὔριανὸ πόλεμο ποὺ θὰ ἐξαφανίσει ἑκατομμύρια ἀνθρώ-
 πων καὶ θὰ μεταβάλλει τὸν πλανήτη μας σὲ ἐρείπια, σὰν κάτι
 φυσικὸ καὶ αὐτονόητο—καὶ καθόμαστε τώρα καὶ πονοκεφα-
 λοῦμε γιὰτὶ σκοτώθηκε ἓνας ἀνθρωπος ἀπάνω στὴν ὑπηρε-
 σία ποὺ τοῦ ἀνάθεσαν καὶ ποὺ εἶχε δεχτεῖ γὰ τὴν ἀναλάβει
 ξέροντας τοὺς κινδύνους μιᾶς τόσο λεπτῆς καὶ δύσκολης ἀπο-
 στολῆς; Βέβαια ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη δὲν εἶναι λογικὴ ἡ τα-

ραχή μας. Ἄλλὰ ποτὲ δὲν εἶναι μὲ τέτοιο τρόπο λογικὸς οἱ συγκινήσεις μας. Ἔτσι καὶ αὐτὴ ἐδῶ ἔχει τοὺς βαθύτερους λόγους τῆς πού τῆ δικαιώσουν ἐντελῶς.

Μπορεῖ αὐτὴ ἢ δολοφονία νὰ εἶναι ἀπλή ἐγκληματικὴ μωρία ἢ μιὰ πολὺ βρωμερὴ πολιτικὴ πράξις. Μπορεῖ ἀκόμα νὰ ἔχει δυσάρεστα ἢ καὶ εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα γιὰ κείνους πού τῆ σχεδίασαν ἢ γιὰ κείνους πού θὰ σταθοῦν ἀνίκανοι ἢ ἱκανοὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπήχηση καὶ τὶς ἄλλες συνέπειές τῆς μέσα στὸ χῶρο τῆς ἐδραιωραδικῆς ρῆξης ἢ καὶ στὸν κύκλο τῶν παγκόσμιων γεγονότων αὐτῆς τῆς κρίσιμης ὥρας. Ὅλα εἶναι πιθανὰ μέσα στὸ σκοτεινὸ γιὰ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ρεῦμα πού λέγεται ἱστορία (κάποτε καὶ οἱ πιὸ ἀποτρόπαιες πράξεις ἱστορικά, ὅχι ἠθικά, δικαιώνονται ἀπὸ τὰ μακρινὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα πού εἶχαν καὶ πού δὲν ὑπῆρχαν καθόλου στίς προθέσεις των). Ἐν τούτοις παραμένει ἓνα γεγονός πού ἔχει τὴν ἀξία συμδόλου, καὶ γιὰ τοῦτο ἔβαλε κ' ἐξακολουθεῖ νὰ βάζει σὲ ταραχὴ τὴν ψυχὴ μας.

Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἔγινε ἓνα ἱστορικὸ ὁμολογο καὶ ἠθικὰ σύστοιχο περιστατικὸ· δολοφονήθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐμπνευσμένους ἀπόστολους τῆς εἰρήνης, ἐκεῖνος πού καταδίκασε μὲ πάθος τὴ βία, τὴν ὁποιαδήποτε βία, ὁ ἀσκητικὸς Μαχάτμα Γκάντι. Ἀπὸ ἄλλες βέβαια αἰτίες καὶ γι' ἄλλους σκοπούς. Ὅμως ἡ οὐσία τοῦ γεγονότος παραμένει ἡ ἴδια: καὶ τότε ἐξοντώθηκε ἓνας εἰρηνοποιός. Ἐνας ἄνθρωπος πού ἐκήρυττε τὸ συμδιδασμό, τὴ διαλλαγή, τὸ μέτρο.

Ἄν προσέξουμε μάλιστα, θὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι παντοῦ, σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ γεωγραφικὰ πλάτη τῆς σημερινῆς οἰκουμένης, οἱ εἰρηνοποιοὶ ἐξοντώνονται. Ὅπου δὲν δολοφονοῦνται, σκοτώνονται μὲ ἄλλους τρόπους: παραμερίζονται, διαβάλλονται, ἀπομονώνονται καὶ ἐξαθλιώνονται μὲ ὅλα τὰ μέσα. Εἶναι κι' αὐτὸς ἓνας τρόπος δολοφονίας. Ἠθικὸς θάνατος.

Γι' αὐτὸ ἡ δολοφονία τοῦ κόμη Μπεργαντότε εἶν' ἓνα φαινόμενο συμβολικόν. Δείχνει καθαρά, γιὰ ὅποιον ἔχει κάπως ὀξύτερη τὴν ὄραση, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἐκεῖνοι πού ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία, ἀπὸ ἀγωγή καὶ πεποίθησις θέτουν σκοπὸ στὴ ζωὴ τους νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν εἰρήνην,

νά ματαιώσουν τις συγκρούσεις και τις ρήξεις, νά κηρύξουν τή διαλλαγή, τήν άπροσμέτρητη αξία τής ανθρώπινης ζωής, τήν ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι σκοπός και όχι μέσον για οποιοδήποτε άλλο σκοπό, δέν είναι πιά σήμερα άνεκτοί. "Οχι άπλως δέν ακούγονται, δέν γίνονται σεβαστοί, δέν προωθούνται σε θέσεις ήγετικές (αυτό θά ήταν τo λιγότερο), αλλά έξοντώνονται μέ σύστημα, χωρίς έλεος, άδυσώπητα.

Δέν ξέρω πιό άνησυχητικό φαινόμενο από τούτο μέσα στη δεινή κρίση πού περνά σήμερα ή οίκουμένη. Στο προσκήνιο έχουν παντού προωθηθεί οί άνθρωποι οί έξαλλοι, οί μαινόμενοι από τή δίψα τής άρπαγής, τής βίας, τού αίματος. Οί άδιάλλακτοι κάθε μορφής και κάθε διαμετρήματος. Οί φανατικοί.

Είν' ένας πυρετός ύψηλός πού κατέχει τόν κόσμο και φέρνει σπασμούς στο κορμί τής ανθρωπότητας. Θέλομε τώρα, και τώρα άμέσως, νά λύσομε όλες τις διαφορές μας. Και νά τις λύσομε μιá για πάντα μέ τήν έξόντωση τού αντίπαλου. Μέ τή φωτιά και μέ τo σίδηρο. Μέ τo αίμα. Μας έχει πιάσει ένα είδος σκοτοδίνης από τo μίσος. Είναι αφάνταστο τo πόσο μίσος χωράει μέσα σ' αυτή τήν τόσο μικρή, τήν τόσο-δά καρδιά τού ανθρώπου. Καμιά άνοχή, κανένα modus vivendi, καμιά διευθέτηση τών δυσκολιών, έστω και προσωρινή, για νά ήσυχάσουν τά νεύρα μας, για νά καθαρίσει λίγο τo βλέμμα μας, για ν' αποκτήσει και πάλι κάποια νηφαλιότητα τo μυαλό μας, δέν γίνεται άνεκτή. Φοβάται, ντρέπεται κανείς και νά προβάλει δειλά μιá τέτοια πρόταση. "Όλοι είν' έτοιμοι νά χυμήξουν άπάνω του και νά τόν κατασπαράξουν. "Αφήνουν τόν πραγματικό αντίπαλο και ρίχνονται στον άνθρωπο πού από στοργή και πόνο συμβουλεύει τή διαλλαγή. Τόν περιλούζουν μέ τις χειρότερες βρισιές. Και μόνο ή λέξη «είρηνοποιός» είναι ίκανή νά ανάψει τo μένος τους. Τόν θεωρούν πιό επικίνδυνο από τόν έχθρο (γιατί ο έχθρος τούς μοιάζει και βρίσκειται στο ίδιο ψυχικό κλίμα μαζί τους) και όρμούν νά τόν λυγτσάρουν. Αυτός κυρίως «φταίει», αυτός είναι ο ένοχος στα μάτια τους. Και πρέπει νά λείψει από τή μέση. Τόν δολοφονούν. "Όπως δολοφόνησαν τόν Γκάντι, όπως δολοφόνησαν τόν Μπερναντότε.

Φυσικά δὲν ἔχω τὴν ἀφέλεια νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἐποχὴ μας εἶναι μοναδικὴ στὴν ἱστορία. Ὅτι ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν ἀγνοοὶ καὶ μακάριοι καὶ σήμερα μόνο βασανίζονται μέσα στοὺς καπνοὺς τῆς κόλασης. Παράδεισος δὲν ἦταν ποτὲ ὁ κόσμος. Πάντα ὑπῆρχε φτώχεια καὶ δυστυχία, ὑπῆρχαν οἱ πόλεμοι καὶ οἱ θεομηγνίες, οἱ κακίες καὶ οἱ διαστροφές. Ἀλλὰ μέσα στὰ τόσα δεινὰ πάντα ἔμενε καὶ λίγος τόπος γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού μπερούσαν νὰ μιλήσουν καὶ νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν συνεννόηση καὶ τὴν ἀγάπη, χωρὶς νὰ δολοφονοῦνται τόσο θεαματικά καὶ χωρὶς νὰ θεωροῦνται ἥρωες οἱ δολοφόνοι.

Τοῦτο πᾶει νὰ λείψει σήμερα καὶ πραγματικὰ λείπει μέρα μετὰ τὴν ἡμέρα περισσότερο. Ὅταν ἔλεγε τὸ μακαρισμὸ τοῦ ὁ Χριστός: «Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται», δὲν τὸν ἐδίωξαν. Σήμερα καὶ μόνο γι' αὐτὸ θὰ τὸν σταύρωναν οἱ ἄνθρωποι. Δὲν ὑποφέρουν τοὺς εἰρηνοποιούς· θέλουν ἐκείνους πού πιστεύουν καὶ διακηρύττουν τὸ στυγνὸ νόμο τῆς ρομφαίας. Αὐτοὺς μόνο ἀνέχεται τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, τοὺς ἄλλους δὲν τοὺς χωρεῖ πιά ὁ κόσμος. Ἀνήκουν σ' ἓνα εἶδος πού θεωρεῖται βιολογικὰ ἐξοφλημένο, ξεπερασμένο ἱστορικά. Καὶ γιὰ νὰ μὴ γίνονται ὑπερβολικὰ ἐνοχλητικοί, τοὺς ἐξοντώνουν μὲ ὄλους τοὺς τρόπους.

Αὐτὴ εἶναι ἡ τραγικὰ συμβολικὴ σημασία τῆς δολοφονίας τοῦ Μπεργαντότε. Οἱ σφαῖρες πού τὸν χτύπησαν κατὰ στηθα, ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες ἐκεῖνες πού σώριασαν χάμω τὸν Γκάντι, ρίχτηκαν γιὰ νὰ συντρίψουν ὄχι αὐτὰ τὰ ὀρισμένα πρόσωπα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα πού ἐκπροσωποῦσαν, τὴν ἰδέα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς διαλλαγῆς, πού ἔγινε ἀνυπόφορη μέσα στὴ θύελλα καὶ στὴν ψύχωση τῆς ἐποχῆς μας. Γι' αὐτὸ συγκινηθήκαμε ἀπ' αὐτὲς τὶς δολοφονίες. Ἐνιώσαμε ὅτι ὄλο καὶ περισσότερο, ὄλο καὶ πιὸ ἀποφασιστικὰ ἐξοντῶνεται μέσα στὸν ἄνθρωπο ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ μείνει τὸ θηρίο ἀνεμπόδιστο νὰ σφάζει, νὰ θύσει καὶ νὰ ἀπολέσει.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἔπειτα τί; Γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν νοιάζεται καὶ κανεὶς δὲ ρωτᾷει.

ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ;

Οσο εύκολα λέγεται (και τὸ ἀκούμε ἐδῶ και λίγα χρόνια τόσο πολὺ πού ἀπὸ τὴν τριβὴ ἔχασαν πιά οἱ λέξεις τὴ σημασία τους) ὅτι ὁ πολιτισμὸς μας, ἢ γενικὰ και χωρὶς κτητικὲς ἀξιῶσεις, ὁ πολιτισμὸς περνάει θανάσιμη ἀγωνία, τόσο δύσκολα ἐξηγεῖται τὸ πῶς πεθαίνει ἓνας πολιτισμὸς και ἀπὸ τί κινδυνεύει σήμερα γὰ πεθάνει.

Ἐπάρχουν βέβαια μερικοὶ ἀξιόλογοι στοχαστὲς πού βρίσκουν ἀκόμη και γιὰ τὴν ἱστορία πολὺ βολικὲς τὶς ἐγνοιες και τοὺς ὅρους τῆς Βιολογίας και παραλληλίζουν τοὺς πολιτισμοὺς μὲ τεράστια ἔμβια ὄντα, ἱστορικὰ μεγαθήρια, πού ζοῦν χίλια χρόνια πάνω-κάτω και ἀφοῦ διατρέξουν τὴν τροχιά τῆς ζωῆς τους πεθαίνουν ἀπὸ φυσικὸ θάνατο, ἀν τύχει και στὸ μεταξὺ δὲν ὑποκύψουν βίαια σὲ κανένα θανάσιμο ἀτύχημα. Ἐνας ποιητὴς μάλιστα ἱστορικὸς πού προφήτεψε τὸ μοιραῖο τέλος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Oswald Spengler, προσδιόρισε και τοὺς νόμους τοῦ φαινομένου, τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς. Ἐχει, λέγει, κάθε πολιτισμὸς τὴν ψυχὴ του. Γεννιέται στὰ χωριά, ἀντρώνεται στὶς πόλεις πού ἔχουν τὸ δικό τους ἱστορικὸ χαρακτήρα, και πεθαίνει στὶς μεγαλοπόλεις ὅπου ἀποτελματώνεται μέσα σὲ μιὰν ἀνυπόφορη ὁμοιομορφία. Βλαστάνει μὲ τὴ θρησκευτικὴ μαγεία, ἀνθίζει μὲ μιὰ πίστη ζωντανὴ και φυλλορροεῖ μέσα στὴν ἀθεΐα και στὸν ὕλισμό. Στὰ νηπιακά του χρόνια καλλιτεχνικὰ ἐκφράζεται μ' ἓνα χυμώδη ρεαλισμό, ὅταν ὠριμάζει συγκινεῖται μ' ἐξιδανικευμένες μορφές, και ὅταν ἔρχεται ὁ γεροντικὸς μαρασμὸς πεθαίνει ἀπὸ πλήξη μέσα στὸν ἐξπρεσιονισμό και στὰ σκαριφήματα τῆς ἀφηρημένης Τέχνης...

Ἐξοχα σχήματα πού μέ τήν ἀδρότητά τους γοητεύουν ὄσους ἀγαποῦν ν' ἀπλοποιοῦν τὰ προβλήματα καί νά ἡσυχάζουν σέ ὀριστικῆς λύσεις. Φυσικά τὰ ζωντανά ὄντα γεννιοῦνται μέ τὸ σπέρμα τοῦ θανάτου μέσα τους. Για τὸ κάθε τι μποροῦν ν' ἀμφιδάλουν (κανεῖς μας δέν ξέρει τί θά τὸν βρεῖ στή ζωή)· γιά ἓνα ὅμως πράγμα ὀφείλουν νά ἔχουν ἀπόλυτη βεβαιότητα : ὅτι θά πεθάνουν. Μαζί μέ τή γέννηση θαρεῖς ὅτι ἀρχίζει νά ξετυλίγεται ἓνα ἐλατήριο μέ σπειροειδή μορφή. Τίποτα δέν μπορεῖ νά ἐμποδίσει τὸ ξετύλιγμα. Καί ὅταν ξεδιπλωθεῖ ἐντελῶς, μέ τὸ τέντωμα καί τήν ἀδράνεια ἔρχεται ὁ θάνατος. — Μπορεῖ ὅμως νά ἐφαρμόσει κανεῖς τήν ἴδια εἰκόνα καί στήν ἱστορικὴ κίνηση ; Εἶναι τάχα τόσο ὀργανικά ἐνιαῖος καί τόσο ζωντανά ὀλόκληρος ἓνας ἱστορικὸς πολιτισμός, ὥστε νά ὑπόκειται κι' αὐτός στὸν ἀδυσώπητο νόμο τῆς φθορᾶς καί τοῦ ἐξαφανισμοῦ, ὅπως κάθε ἔμβιο ὄν ; Ἡ μήπως μ' αὐτὴ τήν ὑπόθεση γινόμεσθε θύματα μιᾶς μεθιστορικῆς φιλοσοφίας πού ἀρέσκειται σέ μακάβριες ἀλληγορίες ;

Ἄλλ' ἄς ἀφήσομε τή μεταφυσικὴ καί τήν ποίηση καί ἄς προσγειωθοῦμε πρακτικά στὸ θέμα μας. Ὑπάρχει βέβαια πολλή δημοκοπία στὸ σύνθημα : ὁ πολιτισμός κινδυνεύει. Ὅσο λίγο ὡς πολὺ μᾶς συνέχει ὁ φόβος μιᾶς ἀπειλῆς πού ἔρχεται ν' ἀφανίσει μερικὰ ἀγαθὰ ἐξαιρετικὰ πολύτιμα. Τόσο πολύτιμα πού τὰ θεωροῦμε συνυφασμένα μέ τὸ μεγάλο ἱστορικὸ κεφάλαιο τοῦ πολιτισμοῦ μας. Κάτι περισσότερο : πού τὰ νομίζομε προϋποθέσεις καί στηρίγματα αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσο καί ἂν μέσ' ἀπ' τὸν ἴδιο τοῦτο τὸν πολιτισμὸ (κατὰ μιᾶν ἀπίθανη ἀντινομία) ἐκπορεύονται οἱ σκοτεινῆς δυνάμεις πού γυρίζουν πίσω σ' αὐτὰ τὰ στηρίγματα καί ὀρμοῦν νά τὰ συντρίψουν.

Δέν νομίζω ὅτι θά διαφωνήσομε ἂν τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἀγαθὰ μας πού κινδυνεύει, τὸ ὀνομάσω συνοπτικά : ἐλευθερία τῆς συνείδησης. Δυὸ μικρούτσικες λέξεις πού ἔχουν ὅμως ἀπέραντο βάθος. Χρειάστηκαν ἀγῶνες καί θυσίες ἀμέτρητες γιά ν' ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος τὸ δικαίωμα νά αἰσθάνεται ἐλεύθερα, νά στοχάζεται ἐλεύθερα, νά εἶναι

ἐλεύθερος στήν πίστη του. Καί μαζί μέ τὸ δικαίωμα τοῦτο, τὸ χρέος νὰ σέβεται στὸ συνάνθρωπό του τὴν ἐλευθερία ποὺ διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Νὰ μὴ τὸν ἐξαναγκάζει μέ κανένα τρόπο (καί ἔλοι ξέρομε πόσο οἱ ἠθικοὶ ἐξαναγκασμοὶ εἶναι πιὸ ἀποτρόπαιοι ἀπὸ τοὺς σωματικούς) νὰ δουλώσει τὰ αἰσθήματα, τοὺς στοχασμούς, τὴν πίστη του σὲ ὅσα ἕνας ἄλλος, ἔστω καί μέ τὴν καλύτερη προαίρεση, ἀπαιτεῖ καί προστάζει. Ἄλλοτε μποροῦσαν ἴσως ἀδιαμαρτύρητα νὰ στενάξουν ἄνθρωποι κάτω ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἀφόρητο ζυγό. Σήμερα ὅμως μᾶς ἀνάθρεψαν, μᾶς διαπαιδαγώγησαν, μᾶς ἀνάστησαν μέ τέτοιο τρόπο ποὺ μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ φαντασθοῦμε ἓναν ἄνθρωπο χωρὶς αὐτὸ τὸ δικαίωμα καί αὐτὸ τὸ χρέος. Τὰ θεωροῦμε ἰσοδύναμα μέ τὴν ἀνθρωπιά. Καί ἀπ' ἄνθρωπο χαρακτηρίζομε κάθε μέσον ποὺ ἐν ὀνόματι τῆς ἑποικίας ἰδέας θὰ μᾶς στεροῦσε αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἢ θὰ μᾶς ἐγύμνωνε ἀπ' αὐτὸ τὸ χρέος.

Ἀκόμη καί ἂν μᾶς τάξουν ὅλα τ' ἄλλα ἀγαθὰ αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ τὰ πληρώσομε μέ τὴν στέρηση τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐλευθερίας, θὰ βροῦμε πανάκριδο τὸ τίμημα καί θ' ἀπορίψομε χωρὶς συζήτηση τὴν ἀναιδῆ προσφορά. Γιατὶ κανένα θησαυρὸ δὲν μποροῦμε νὰ βάλουμε πιὸ ψηλὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια. Καί ὅλα τὰ δεινὰ εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ τὰ ὑποφέρομε μέ σπαραγμὸ στήν καρδιά καί χαμόγελο στὰ χεῖλη, ὅταν ξέρομε ὅτι ἔχομε διατηρήσει τὸ «τιμιώτερον», τὴν ἀνθρωπιά μας.

Ἡ φράση λοιπόν: ὁ πολιτισμὸς μας κινδυνεύει, ἀπλᾶ καί καθαρὰ σημαίνει ὅτι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ, ἢ ἐλευθερία, ὅσο πάει καί λιγοστεύει — γίνεται σπανιότερο. Ὅτι δηλαδή ὅλο καί λιγοστεύουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ πιστεύουν στήν ἀξία του καί τὸ ἔχουν κανόνα στὴ ζωὴ τους, καί ὅλο καί πληθαίνουν ὅσοι τὸ περιφρονοῦν, ὄχι μόνο θεωρητικὰ, μέσα στὶς θεωρητικὲς τους κατασκευές, ἀλλὰ καί μέ τὶς πράξεις τους. Ἄν ἦταν μάλιστα ἡ ἀραίωση τῶν πρώτων καί ἡ πύκνωση τῶν δευτέρων ἀποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ νόμου ποὺ θέλει νὰ παρέρχονται οἱ γεροντότεροι καί στὴ θέση τους νὰ μπαίνουν οἱ πιὸ νέοι, θὰ μποροῦσε νὰ ἐλπίζει κανεὶς ὅτι ἡ ἀλ-

λαγή θά γίνει: με ἄργον ρυθμό. Ἄλλὰ ἐδῶ συμβαίνει τοῦτο τὸ καταπληκτικό: μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς ἀνθρώπους ἀρχίζει γὰ πεθαίνει αὐτὴ ἡ λαμπρὴ πίστη πρὸς τὴν ἐλευθερία, ποὺ δόξατε τοὺς τελευταίους χρόνους. Μέσα μας πάει γὰ γίνεται τοῦ πολιτισμοῦ ὁ θάνατος—γιατὶ ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἰδέα, καὶ μέσα στοὺς ἀνθρώπους γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουν οἱ ἰδέες.

Με μεγάλα καὶ γρήγορα βήματα φαίνεται γὰ πορεύεται αὐτὸς ὁ πικρὸς θάνατος. Οἱ διάνοιες χάνουν τὰ χρυσά τους φτερά, οἱ καρδιές στεγνώνουν, τὰ βλέμματα γίνονται βλοσυρά, τὰ πρόσωπα μορφαίνουν καὶ στάζουν φαρμάκι. Ἐνας σκληρὸς δαίμονας ἔλο καὶ περισσότερο ἐκτοπίζει ἀπὸ τὴν πίστη μας τοὺς παλαιούς ἀγαθοὺς θεούς. Ἡ Βία. Ποὺ ἄλλοτε χτυπάει ὠμὰ με τὴ ρομφαία, καὶ ἄλλοτε κρύβει με ὑποκρισία τὶς χυδαῖες προθέσεις της μέσα σὲ βελούδινες, ὠραιότατες λέξεις. Εἶναι ἕνας κυκλώνας φοβερός ποὺ ἀρχισε κάπου, πολὺ μακριά, ἀλλὰ ἔλο καὶ ἀπλώνεται: με κολοσιαίους στροβιλισμοὺς γὰ γὰ σκεπάσει τὴν οἰκουμένην ὀλόκληρη. Καὶ κινδυνεύομε γὰ τὸ κατορθώσει, γιατί κατάφερε τοῦτο τὸ σατανικὰ παράδοξο: ἔκανε καὶ κείνους ποὺ τάχθηκαν φρουροὶ τῆς ἐλευθερίας, στὸν ἴδιο δαίμονα τῆς βίας γὰ καταφεύγουν γὰ γὰ πολεμήσουν τοὺς ἐχθρούς της.

Ἐπάρχουν παρατηρητὲς ποὺ ἐρμηνεύοντας τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν ἐπιμένουν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἤδη ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους. Τῆς ἐλευθερίας οἱ διώκτες ἐπέτυχαν γὰ παρασύρουν στὸ χορὸ τους τοὺς ὑπερασπιστὲς της. Ὑψώνοντας με τραχύτητα τὸν ἐριστικὸν τόνον τῆς συζήτησης κατόρθωσαν γὰ κάνουν τοὺς ἀντιπάλους των γὰ χάσουν τὴ νηφαλιότητά τους, γὰ σφίξουν με λύσσα τὰ δόντια τους, γὰ χτυπήσουν βάνουσα τὶς γροθιές τους — καὶ πρὸ πάντων γὰ συζητήσουν τὸ πρόβλημα ἀπάνω στὴ θέση ὅπου ἐκεῖνοι τὸ ἔβαλαν, καὶ με τὸν ἴδιο τόνον. Ἔτσι, οἱ ἴδιοι πάντε γὰ θυσιάσουν τοὺς καλοὺς θεοὺς ποὺ θέλησαν γὰ ὑπερασπίσουν. Καὶ οἱ πιστοὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ μέρα με τὴν ἡμέρα συμπιέζονται καὶ γίνονται λιγότεροι, βρίσκονται σήμερον μπροστὰ στὸ φοβερὸ δίλημμα: σὲ ποιούς γὰ ζητήσουν ἄσυλον; Ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του ξέρει ἐπὶ τέλους κανεὶς πῶς γὰ προφυλαχτεῖ, ἀλλὰ πῶς γὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τοὺς φίλους του;